եմ խօսել այն ամօթալի, այն այլանդակ շարժման մասին, որ օրվայ հարց է դարձել, այն շարժման մասին, որ ուղղված է այստեղի հրէական ազգաբնակութեան դէմ, որ հալածանք է քարոզում հրէայեցիների դէմ, նրանցից այն իրաւունքները խլել ուզելով, որք նրանք միայն մի քանի տարի առաջ էին ստացել հաւասար իրաւունքները համազգի այլ դաւանութիւնների հետ, ստիպված լինելով նախ և առաջ կրել նրանց հետ միասին հաւասար պարտաւորութիւններ պետութեան համար։ Այս շարժման մանրամասները, որի համար ամօթը ընկնում է ամբողջ ազգի վրա, մի այլ անգամի թողնելով, կաշխատեմ կարճ, ընդհանուր գծերով նկարագրել նրա զարգացումը։

Արդէն անցեալ տարի հիմնվել էր այստեղ մի ընկերութիւն, որ իրան «Հակասեմիտական միութիւն» (antisemitische Liga) անուն յատկացրեց, որ աշխատում էր ամեն միջոցներով ապացուցանել քրիստոնեայ գերմանացիներին մովսիսականների վնասակար դերը հասարակութեան մէջ, հալածելով նրանց ոչ իբրև աղանդ, այլ որպէս ցեղ։ Այս խայտառակ միութիւնը հրապարակական ժողովներ էր սարքում, ուր նրա առաջնորդները խուռն բազմութեան առաջ ներկայացնում էին հրէայեցիների վնասակար ազդեցութիւնը, նրանց հարստահարիչ յատկութիւնները, ցոյց տալով այն անդունդը դէպի որ իբր թէ պիտի գլորվի ամբողջ գերմանական հասարակութիւնը, եթէ միջոցներ չգտնի ազատվել այն ճնշումից, որ ծանրանում է նրա վրա հրէաների ձեռքի մէջ եղած գումարների շնորհով. վաշխառութիւնը այդ քարոզիչները նոյնացնում էին հրէայի գաղափարի հետ—մոռանալով, կամ գիտամբ չը յիշելով, որ կան թէ ծագումով գերմանացի, թէ կրօնով քրիստոնեայ վաշխառուներ։ Ամեն այլանդակ և տգեղ հասարակական երևոյթները յատկացնում էին հրէաներին։

Այդ նեղահայեաց, սահմանափակ, մրցութեան անընդունակ և ուրեմն նախանձոտ կուսակցութիւնը ոչ միայն խօսքով, ժողովների մէջ քարոզում էր իր խաւար գաղափարները, այլ և գրով աշխատում էր տարածել իր մոլեռանդ ուղղութիւնը, ոչ միայն առանձին գրքեր դուրս բերելով ասպարէզ, այլ և գրողներ։ Առաջինների թւումը գտնվում է և մի լուտերական քահանայ արքունական քարոզիչ և պատգամաւոր պրուսական ազգային ժողովի, Շտէօկկէր (Stöcker), վերջինների մէջ մի յայտնի պատմաբան, քաղաքական մի ամսագրի խմբագիր և նմանապէս ազգից ընտրված ներկայացուցիչ, Տրայչկէ (Treitschke)…. Երկուսն էլ վաղուց յայտնի իբրև պաշտպաններ Պրուսիայի և գերմանական միութեան իրանց իրաւունք էին համարում անասելի յանդգնութեամբ հրապարակ դուրս գալ, իրանց պաշտպան համարելով կառավարութիւնը և համոզված լինելով թէ ուրեմն անվախ կարող են մինչև ծայրը հասցնել իրանց խաւարասէր ուղղութեան ձգտումները։ Անցեալ տարվայ Շտէօկկէրի մի քանի ատենաբանութիւնները արհեստաւորների և մշակների ժողովների մէջ հանդիպեցան ազնիւ բողոքների վրդովված հասարակութեան կողմից, Տրայչկէի յօդուածները Preussische Jahrbücher ամսագրի տետրակներում յառաջացրին հասարակութեան այն մասի մէջ, որին թանգ են քաղաքակրթութեան և համբերողութեան պտուղները շատ սակաւ համակրութիւն. շատ անգամ լսվում էր որ այսպիսի կրքոտ և ապստամբեցնող յօդուածները հակառակում են ձգտումներին դէպի առաջ, վնասում են Գերմանիայի անուանը, որի երևելի ներկայացուցիչներից մէկը՝ Ֆրիդէրիկ մեծը արդէն անցեալ դարում յայտնեց, թէ նրա երկրում ամեն մի անհատ ազատ է իր կերպ, իր ձևով երանութեան և յաւիտենական կեանքին ձգտել… բայց ոչ միայն մասնաւոր խօսակցութիւնների մէջ, մասնաւոր շրջաններում լսվեցան բողոքներ ագիտատոր-պատմաբանի դէմ, այլ մի ամբողջ գրականութիւն ծագեց «հրէական հարցի» մասին….

Մի քանի ամիսներ անցան աւելի հանդարտ, երևում էր իբր թէ երկու կողմերն էլ պիտի բաւականանային իրանց գաղափարները յայտնելուց՝ մինը յարձակողական դիրք բռնելով և հալածանք քարոզելով, միւսը պաշտպանելով կատաղի յարձակման զոհերին։ Բայց լռութիւնը միայն մի նշան էր որ նոր ուժեր էին հաւաքվում երկու կողմից էլ և ահա այս ձմեռը հարցը բարձրացաւ աւելի զօրեղ քան երբէք։ Ոչ միայն շարունակվում էին Շտէօկկէրի քարոզները, որոնց մէջ ատելութիւն և հալածանք քարոզվում էին յանուն քրիստոնէական հաւատի, ճնշումն—յանուն եղբայրսիրութեան, անհաւասարութիւն—յանուն համբերողութեան, ոչ միայն այս որոմնի հերոսի «քրիստոնէական-սոցիալ» (christlich-social) կուսակցութիւնը դրդվում էր դէպի մոլեռանդութիւն. ոչ միայն պ. Տրայչկէ իրան իրաւունք համարեց այդ խայտառակ արշաւանքի մասին խօսել համալսարանական ամբիոնից, գիտութեան տաճարը ստորացնելով մինչև կրքեր ծնեցնելու և վառելու երիտասարդութեան գլխներում, ոչ միայն կային մարդիկ, որք բաց փողոցներում, իրանց պատիւը մոռանալով, յանդգնում էին վիրաւորել հրէաներին, այլ և մի խնդիրք ձեռնարկեցին ներկայացնել իշխան ռայխս-կանցլերին, առաջարկելով հրէաների իրաւունքները սահմանափակել, նրանց հեռացնել արքունական բոլոր պաշտօններից և այլն սրա նման պահանջներ։

Անտիսեմիտականների խնդիրքը, որ անթիւ օրինակներով տարածվեցաւ ամբողջ երկրում ստորագրութիւններ հաւաքելու համար, մի այնպիսի քայլ էր, որ անպատասխան չէր կարող մնալ։ Մի կողմից լրագիրներում մի բողոք հրատարակվեցաւ բազմաթիւ ստորագրութիւններով, որոնց թւում գտնվում էին ամենաերևելի անուններ, թէ գիտութեան, թէ արուեստագործութեան, թէ վաճառականութեան շրջաններից։ Այս բողոքը յայտնում էր որքան ամօթալի է Գերմանիայի համար այս տեսակ յետադիմական շարժումն, յիշեցնում էր որքան արդիւնաւոր էին և գործունեայ հրէական ազգայինները երկրի առաջադիմութեան և զարգացման շաւղի վրա, որ դեռ ժամանակ է խելքի գալ և պաշտպանել Գերմանիայի պատիւը և անունը, չը թոյլ տալով նրան վերադառնալ դէպի միջնադարեան դրութիւնը։ Միւս կողմից առաջադէմ կուսակցութիւնը վճռեց այս շարժման մասին հարց ներկայացնել կառավարութեանը, թէ նա ինչ դիրք դիտաւորութիւն ունի բռնել այդ մոլեռանդ շարժման վերաբերութեամբ։ Եւ յիրաւի պրոֆ. Հէնէլ (Haenel) իր կուսակցութեան (առաջադէմ) կողմից ներկայացրեց այդ հարցը պրուսական ներկայացուցիչների ժողովին նոյեմբերի 20-ին և երկու նիստ նուիրված էին այդ հարցի քննութեան։ Թէև կրքերը սաստիկ վառվեցան, թէև հասարակութիւնը տեղեկացաւ, թէ որքան խաւար և յետադէմ մտքեր դեռ տիրում են ժողովրդի և նրա ներկայացուցիչների մի մասի մէջ, թէև ամեն անկողմնապահ մարդու աչքում նորից երևեցաւ որքան հեռու է գերմանական հասարակութիւնը այն կատարելատիպից, որին պէտք է ձգտի ամեն մի ազգ, ամեն մի հասարակութիւն, բայց մի կողմից շահվեցաւ հարցը, այն է որ կառավարութիւնը գրաֆ Շտոլլբէրգի բերնով յայտնեց, թէ դիտաւորութիւն չունի որ և է կերպով սահմանափակել հրէաների իրաւունքները, և որ հակահրէական խնդիրքը կառավարութեանը դեռ չէ հասել։ Որքան էլ թոյլ էր այդ պատասխանը, որքան էլ սառն էր, բայց նա ցոյց տուեց, որ կառավարութիւնը գոնեա յայտնապէս չը պիտի պաշտպանի այդ շարժումն, որ յիրաւի մի ծանր յանցանք է քաղաքակրթութեան դէմ և որի հետևանքը և պատասխանատուութիւնը իր ամբողջ ծանրութեամբ պիտի ընկնի մոլեռանդների վրա, պատմութեան դատաստանի առաջ անխնայ դատապարտելով նրանց հակալուսաւորական ընթացքը։

Պրոֆէսոր Տրայչկէ համալսարանի մէջ գրեթէ բոլորովին մենակ է մնացել. շատերը նրանից հեռացել են և նրա հետ բոլոր յարաբերութիւնները կտրել են։ Երէկ պրոֆէսորներից մինը ինձ ասում էր, որ նրա կարծիքով հակասեմիտական հարցին համակրութեամբ վերաբերվելը ցոյց է տալիս մարդու անկիրթ լինելը. «դա ինձ համար, աւելացրեց նա, դարձել է մի չափ մէկի զարգացման և կրթութեան աստիճանը փորձելու համար»։ Եւ ճշմարիտ, կարելի է անձամբ համակրել կամ չը համակրել հրէաների անձնական յատկութիւններին, բայց այսպիսի հալածանք, նրանց իրաւունքներից զրկել ուզելը,—այնպիսի մի կոպտութիւն է, որ ամեն երևակայածից գերազանցում է։

Ա. Արծրունի

ՆԱՄԱԿ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻՑ

—

Վան, 9 նոյեմբերի

Նոյեմբերի 3-ին մի հայոց պատգամաւորութիւն ներկայացաւ անգլիական գեր-հիւպատոս պ. Կլէյտոնի և 1000 ստորագրութիւններով մի հանրագիր տուեց։ Պ. Կլէյտոն սիրով ընդունեց պատգամաւորութիւնը և խոստացաւ պ. Գօշէնի և պ. Գրանվիլլի հաղորդել այդ հանրագիրը, որուն մէջ հետևեալ հինգ գլխաւոր կէտերը կային։ Ա. Յայտնի կաշառակեր և հարստահարող մոլեռանդ պաշտօնեաններ, որոց վրա ամբաստանութիւններ լինելով դատապարտուած են պաշտօնէ զրկուելու, նորէն պաշտօնի գլուխ կանցնին։ Բ. Նահանգապետը բարենորոգումներ գործադրելու պատրուակով գիւղերը այցելութեան կերթայ և ամենէն աւելի վատ հայեր փնտռելով, գիւղերուն վրայ մ ի ւ տ ի ւ ր կանուանէ. Գիւղացիները որ յառաջ իրենց բէգը (տանուտէր) ընտրելու իրաւունքն ունէին, այժմ միւտիւրի ընտրութեան մէջ բնաւ ձայն չունին։ Գ. Երբ Վանի մէջ եղած հարստահարութիւնները, գողութիւնները, սպանութիւնները ամենուն աչքին առջև բացարձակ կերպով կը կատարուին, նահանգապետ փաշան չը պատկառեր սուտ հեռագիրներ տալ Բ. Դրան թէ երկրին վիճակը գոհացուցիչ է։ Դ. Տեղական կառավարութիւնը ամեն միջոց կը գործադրէ ժողովրդեան բողոքի ձայնը խղդելու և այս պատճառով նամակներ վար կը դրուին փօստէն և հեռագիրներ իրենց տեղը չեն հասնիր։ Ե. Մինչդեռ կառավարութիւնը Մարթինի հրացաններ կը բաժնէ քուրդերուն, հայերուն իրենց փողերով գնած զէնքերն անգամ իրենց ձեռքէն խլելու կաշխատի զանազան միջոցներով։ Ահա սոքա են հանրագրին իմաստը։

Պարոն Կամսարական դեռ Մուշէն չէ վերադարձած Վան։ Մուշի Պուլանըգ գաւառին մէջ անցորդ զօրքեր նեղութիւն տուեր են գիւղացիներին. սոքա ալ զօրքերն ծեծեր և հրամանատարի թեն կտրեր են։ Խնդիրն ներկայացած է Մուշի կառավարութեանը։ Պ. Կամսարական ալ մնացեր է Մուշ, որ հայ գիւղացիների իրաւունքներն պաշտպանէ։

***

ՆԱՄԱԿ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻՑ

—

Կ. Պօլիս, 12 (24) նոյեմբ.

Վերջին ժամանակներ «Մշակի» մէջ շատ քիչ տեղեկութիւններ կը կարդանք Հայաստանի կրթական ընկերութեանց գործունէութեան մասին, որք այժմ «Միացեալ ընկերութիւն» կազմած են։ «Միութիւնը զօրութիւն է» կասէ առածը, հետևապէս «Միացեալ ընկերութենէն» աւելի մեծ բաներ պէտք է որ սպասենք քան թէ նախկին երեք ընկերութիւններէն,—որք առանձին կը գործէին։ Բայց աւա՜ղ տես որ մեր յուսացածին և ընդհանուրի դատողութեան հակառակ, «Միացեալ ընկերութիւնը» այժմ կը վարանի շարունակել այն մեծ և արդիւնաշատ ձեռնարկները, զոր, օրինակ Արարատեան ընկերութիւնը, իր առանձին ուժերով սկսած էր։ Որչափ մեզ յայտնի է, Արարատեան ընկերութիւնը երեք տարի եռանդով աշխատած և յուշիկ յուշիկ յառաջ երթալով, բանը այն աստիճանի հասուցած էր որ սկսած էր Վանի նահանգի գիւղերէն և Հայաստանի հեռաւոր քաղաքներէն ձրիավարժ գիշերօթիկ աշակերտներ ունենալ Վանի վարժապետանոցին մէջ։ Արարատեան ընկերութիւնը որոշած էր այդ գիշերօթիկներու թիւը 15-ի հասցունել և արդէն 6 ընդունած էր երբ ինք լուծուեցաւ «Միացեալ ընկերութեան» մէջ։ Եթէ լսածս ստոյգ է, Արարատեան ընկերութիւնը մտադիր էր այդ գիշերօթիկներու մէջ ունենալ նաև ասորիներէն, եզիդիներէն և քուրդերէն առնուած աշակերտներ, որոց յաջողութեան համար երկու տարիէ ի վեր կաշխատէր։ Ցաւալի է տեսնել թէ ինչ որ Արարատեան ընկերութիւնը առանձինն կանէր, այժմ երեք մեծ ընկերութիւններն որ միացած են, կը տկարանան ընել։ «Միացեալ ընկերութեան» տնօրէն ժողովն ալ ոչ միայն չուզեր Արարատեանի ընդունած 6 ձրիավարժ գիշերօթիկներու թիւն յաւելել, այլ և հրահանգ ղրկեր է Վասպուրականի տեսչութեան որ արդէն ընդունած 6 աշակերտներն ալ ցրուէ իրենց հայրենիք վերադարձնելով, եթէ կարելի է. բայց անկարելիութիւն ցոյց տուելով, առ այժմ յետաձգուեր է այդ որոշումը։ Միացեալ ընկերութեան Վանի մէջ իր գործերը այսպէս ամփոփել ուզելուն պատճառը, մեր լսածին նայելով, մէկ կողմէն Վանի սովին պատճառով իր ծախուց աւելնալը և միւս կողմէն իր եկամուտ աղբիւրներուն ցամքելն եղած է։ Անկէ զատ՝ երկրորդական պատճառներ ալ կան, կասեն։ Հետևապէս, ազգին ամենամեծ պարտականութիւնն է այժմ քան երբէք օգնել «Միացեալ ընկերութեան» որ կարողանայ աւելի յաջող կերպով հասնիլ իւր նպատակին։ Քիչ թէ շատ խելք ունեցող մարդիկ կարող են իսկոյն հասկանալ, թէ Հայաստանի համար որչափ արդիւնաւոր մի ձեռնարկ կը լինի երբ Հայաստանի զանազան քաղաքներէն և Վանի գիւղերէն, նաև դրացի ազգերէն աշակերտներ հաւաքվին Վանի վարժապետանոցին մէջ, ուր վանցի երիտասարդներու հետ դաստիարակվելով և մէկ սիրտ մէկ հոգի լինելով, վերադառնայ իւրաքանչիւրն իւր հայրենի քաղաք կամ գիւղ և ամենն ալ մի և նոյն ուղղութեամբ և սրտով գործեն Հայաստանի համար։ Միացեալ ընկերութեան պարտաւորութիւնն է, ըստ ինձ, այս գործին պէտք եղած կարևորութիւնը տալ և մեծ գործեր տեսնելով, ազգին կողմէն ալ փոխադարձ մեծ համակրութեան և նպաստներու արժանանալ։ Այս կէտը ընկերութեան տնօրէն ժողովին խորին ուշադրութեանը կը ներկայացունենք։

Այստեղ խորհուրդ կայ նոր ընկերութիւն մը կազմելու, Վանի մէջ փոխատուութեան դրամատնով (կրէդիտի բանկ) հաստատելու համար։ Իբր նախափորձ, մի փոքր գումարով պիտի սկսի գործը, հարիւրին 6 տոկոսով բաժնետոմսեր շրջաբերութեան հանելով, իւրաքանչիւր տոմսը մէկ օսմ. ոսկենոց (9 րուբլի)։ Այդ գումարը %-ին 12 տոկոսով գիւղացւոց փոխ պիտի տրվի. %-ին 6 աւելորդը ծախքերը գոցելու պիտի ծառայէ. Ամեն տարի որոշեալ գումար մը յետ պիտի տրուի բաժնորդաց։ Ընկերութիւնը եթէ նուէրներ ալ ընդունի, այնու իր պարտքը շուտով կը վճարէ։ Աւելորդ է ասել թէ այսպիսի ընկերութիւն մը որչափ օգտակար կը լինի Հայաստանի գիւղացւոց, որոնք վաշխառու քաղաքացւոց ձեռքը գերի եղած, կը ստիպուին պանդխտիլ Կ. Պօլիս, Տփղիս և ուրիշ տեղեր չարաչար աշխատութեամբ իրենց պարտքերը վճարելու համար և հայրենեաց կարօտով կը հալին ու կը մաշին թէ իրենք և թէ իրենց ընտանիքը։ Այս կերպով դրամական մեծ ընկերութեան մը հիմերը դնել կաշխատին այժմ այստեղ, որով երբ մէկ կողմէ կրթական մեծ ընկերութիւն մը (Միացեալ ընկերութիւն) Հայաստանի հայոց դաստիարակութեանը կաշխատի, ուրիշ մեծ ընկերութիւն մ՚ալ նոցա նիւթական բարգաւաճմանը պիտի աշխատի. և երբ այս երկու մեծ ընկերութիւնները ձեռք ձեռքի տան, դիւրին է երևակայել թէ ինչ գործեր կրնան կատարել։ Ցանկալի էր այս մասին իմանալ նաև ձեր կողմի հայոց կարծիքն ու խորհուրդները։ Բայց չը մոռնանք ըսել թէ որչափ ալ օգտակար ըլլայ դրամական ընկերութեան մը հաստատութիւնը, եթէ նա լոկ իւր հաստատութեամբը կրթական ընկերութեան զարգացմանը և նիւթական բարգաւաճմանը կրնայ վնաս տալ, լաւագոյն է, ըստ ինձ, առ այժմ յետաձգել այդ խորհուրդը, զի մին տկարացունելով ուրիշ մը զօրացունելը լաւ դրութիւն չէ. բայց եթէ երկուքն ալ միասին յառաջ կրնան երթալ յաջողութեամբ, այդ աւելի գեղեցիկ կը լինի։ Այս մասին «Մ շ ա կ ի» խմբագրութեան կարծիքն ալ իմանալ շատ ցանկալի է մեզ։

Ն.

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

ԿԵՊՏԱՈՒՆ, 1 դեկտեմբերի։ Լերիբի նահանգի մէջ կանգնած պաշարեդէնը պահող զօրաբաժինը նոյեմբերի 28-ին, 13 մարդ կորցնելուց յետոյ, ստիպված էր յետ քաշվել։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 1 դեկտեմբերի։ Նոյեմբերի 28-ին Պետերբուրգի մէջ կալանաւորվեցաւ նշանաւոր քաղաքական յանցաւոր սօցիալիստների կուսակցութենից, ծառայութիւնը թողած պօրուչիկ Պօլիվանով։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 1 դեկտեմբերի։ Պետական բանկի 5% տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 95 ր. 37 կ., երկրորդ 92 ր. 62 կ., երրորդ 93 ր. 37 կ., չորրորդ 92 ր. 87 կ., ներքին 5% առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 225 ր. 25 կ., երկրորդ 218 ր. 25 կ., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 90 ր. 87 կ., երկրորդ 90 ր. 87 կ., երրորդ 90 ր. 87 կ., ոսկի 7 ր. 96 կ.։ Ռուսաց 1 րուբլ Լօնդօնի վրա արժէ 24,65 պէնս, ռուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա 209 մարկ, 75 պֆ., Փարիզի վրա 259 Ֆր. 75 սանտիմ։

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ